
SCRIPTA NORD-OCCIDENTAL EN MANUSCRITS DEL MATARRANYA DEL SEGLE XV

JAVIER GIRALT LATORRE
jgiralt@unizar.es
Universitat de Saragossa

Resum: Dins el marc d'una llengua catalana escrita hipotèticament homogènia, emergeixen trets corresponents al dialecte propi del territori. Una de les àrees menys afavorida, quant a aquest tipus de recerca, ha estat la Franja, tot i que en els darrers anys s'han elaborat treballs que presenten dades interessants sobre la *scripta* nord-occidental reflectida en la documentació antiga produïda en municipis aragonesos catalanòfons. I també és cert que la informació es refereix bàsicament als segles XIV i XVI, ja que els treballs se centren sobretot en manuscrits d'aquests dos períodes, mentre que ben poca cosa s'ha dit sobre els textos redactats durant el segle XV. El propòsit de l'article és contribuir al coneixement de la *scripta* catalana en terres aragoneses durant el primer quart del segle XV, moment en què tingué lloc el compromís de Casp (1412), fet històric transcendental per al futur del català a l'Aragó. La base de l'estudi és un llibre de testaments conservat a l'Arxiu Municipal de Fondespata (Terol), que conté minuts redactades entre 1398 i 1429. En aquestes pàgines comentem els trets dialectals que hi apareixen, malgrat el llenguatge formulari que caracteritza aquests textos.

Paraules clau: llengua catalana, història de la llengua, gramàtica històrica, dialectologia, Franja d'Aragó, *scripta* nord-occidental, testaments, Matarranya, Fondespata.

NORTH-WESTERN CATALAN *SCRIPTA* FOUND IN 15TH CENTURY MANUSCRIPTS FROM THE MATARRAÑA AREA

Abstract: Written texts in Catalan language are considered quite homogeneous; however, a closer look reveals several dialectal features in written documents. An area that has not yet received the attention it deserves from this dialectal viewpoint is The Franja. There are several studies devoted to the study of the north-western *scripta* found in manuscripts produced in Catalan-speaking areas in Aragon, but most of them just refer to the 14th and 16th centuries since these studies are based on manuscripts written during these two centuries. Very little has been said about documents written during 15th century. The goal of this paper is to elaborate on the Catalan *scripta* in Aragon during the first quarter of the 15th century. A crucial time for the future of Catalan in Aragón since this is the time when the Compromise of Caspe (1412) was made. This paper analyses the language used in a book of wills and testaments written between 1398 and 1429 and kept at the Fuentespalda Municipal Archives in Teruel. Despite the formulaic language that characterizes this type of documents, several dialectal features are found.

Key words: Catalan, History of Language, Diachronic grammar, Dialectology, Franja of Aragón, North-Western *scripta*, wills and testaments, Matarraña, Fuestespalda.

1. INTRODUCCIÓ*

És sabut que, dins el marc d'una llengua catalana escrita hipotèticament homogènia, emergeixen trets de l'oralitat corresponents al dialecte propi del territori. Tal vegada una de les àrees catalanoparlants menys afavorida pel que fa a l'anàlisi lingüística des d'aquesta perspectiva ha estat la Franja d'Aragó, tot i que en els darrers 25 anys s'han elaborat treballs en els quals s'han presentat dades força interessants sobre la *scripta* nord-occidental que roman reflectida en documentació medieval i moderna produïda en els municipis de l'espai geogràfic aragonès catalanòfon. I també és cert que la informació amb què comptem es refereix bàsicament als segles XIV i XVI, ja que les recerques se centren sobretot en manuscrits que pertanyen a aquests dos períodes, mentre que ben poca cosa s'ha dit sobre els textos redactats durant el segle XV.

El propòsit d'aquesta comunicació és contribuir al coneixement de la *scripta* catalana en terres aragoneses durant el primer quart del segle XV, moment en què tingué lloc el compromís de Casp (1412), un fet històric transcendental i d'importància cabdal per a l'esdevenidor de la llengua catalana a l'Aragó. I ho fem prenent com a base de l'estudi un llibre de testaments d'aquesta època conservat a l'Arxiu Municipal de Fondespata (Terol), el qual conté minuts redactades entre 1398 i 1429.¹

El testament era un document ben conegut i assentat en el món romà, on era el principal vehicle per a la transmissió patrimonial. L'Església dels primers temps del cristianisme no dubtà a impulsar-ne l'ús. La caiguda de l'Imperi romà i la influència cada vegada major dels pobles germànics, afavorí també el declivi del testament. Aquest retrocés, però, no suposà la seva desaparició a l'alta edat mitjana. Els canvis econòmics i socials que experimentà el món feudal, així com la recuperació del Dret romà, provocaren que des del segle XII augmentés progressivament el nombre de testaments. L'Església impulsà aquest auge, perquè a través d'ells atreia un bon nombre de donacions i almoines i contribuïa a la redempció de l'atorgant, com es pot veure en els documents estudiats. Atès l'important paper que el testament jugava socialment i religiosament, el dret aragonès s'ocupà de regular-ne el dictat i assegurar-ne el compliment, tractant d'evitar, alhora, que algú s'aprofités de l'atorgant i el forcé a redactar un testament en benefici propi.

Des d'un punt de vista textual, el testament baixmedieval es caracteritza per una gran uniformitat, a la qual cosa contribuïen els anomenats «formularis notariais», que eren col·leccions a disposició dels escrivans públics on podien trobar les instruccions sobre com redactar un determinat document. Aquesta rigidesa es pot observar perfectament en els vuitanta-cinc testaments i en els dotze codicils continguts en el mateix llibre de Fondespata.

Si tenim en compte els aspectes comentats, és a dir, la tipologia textual dels documents emprats (testaments i codicils), el llenguatge formulari que s'hi troba i l'esmentada homogeneïtat escripturària, queden clares les limitacions que plantegen aquests manuscrits a l'hora d'esbrinar elements realment diatòpics, perquè l'espontaneïtat resta restringida a la

Aquesta recerca s'insereix dins el projecte *Aragonés y catalán en el pasado. Diacronía y variación lingüística en documentación de los siglos XIV y XV ubicada en archivos aragoneses*, dirigit pel Dr. Jesús Vázquez Obrador, col·lega de la Universitat de Saragossa (Campus d'Osca), concedit pel Ministerio de Economía y Competitividad (FFI2014-52360-P).

¹ L'original pot consultar-se digitalitzat al portal DARA Medieval del Govern d'Aragó (<<http://dara.aragon.es/>>.).

mínima expressió. I és cert, perquè podrà comprovar el lector que gairebé tots els trets comentats són generals en la *scripta* catalana medieval; que, en efecte, alguns actualment resten limitats a l'àrea occidental o nord-occidental del català; i que són molt pocs els elements que, dins la sincronia medieval, poden ser titllats de diatòpics. Però no deixa de ser interessant demostrar, un cop més, que, fins i tot els documents produïts en notaries de la Franja en aquella època estaven escrits en un català completament coincident amb el que es testimonia en altres contrades.

2. ASPECTES LINGÜÍSTICS DELS MANUSCRITS

2.1. VOCALISME ÀTON

En els testaments de Fondespatla, tant la distinció entre /a/ i /e/ àtones com la de /o/ i /u/ àtones és força regular i les confusions o alternances que es produeixen, en uns casos són habituals en la llengua antiga, en altres reflecteixen trets fonètics propis del dialecte occidental, però en la majoria de les ocasions són producte de condicionants contextuals per influència de síl·labes properes.²

- a) *A* per *e* àtona. En el cas de *lançol* 1403_33-22r, *lançols* 1400_7-5v, 1401_16-11r variant de *llençol* < LĪNTEÖLU, el canvi *e* > *a* és degut a la influència del mot *llana* (DECat V, 149a); es tracta d'una variant documentada des d'antic en català i comuna als parlars occidentals. D'altra banda, la modificació vocàlica que es produeix a *invantari* 1400_4-1v és per assimilació.

La variant ortogràfica *verga* 1400_7-5r, en lloc de *verge* 1400_5-3v, tal vegada reflecteix un canvi vocàlic per adequar la terminació al gènere femení del substantiu, solució que encara perviu en algunes àrees del valencià (DCVB, s.v.).

- b) *E* per *a* àtona. Observem algunes dissimilacions vocàliques: *agredables* 1399_2-2v; *exovar* 1402_20-2v, variant antiga d'*aixovar* que roman en alguns punts del valencià meridional (DCVB, s.v.); *Miqualet* 1403_25-9r per *Miquelet* 1401_13-6v; *serains* 1403_24-6r; *vexells* 1400_7-6r. En altres mots hi ha hagut assimilacions: *eniversari* 1401_17-12r, *ferreginal* 1429_97-1v.

- c) *I* per *e* àtona. Per influència del so consonàntic palatal que precedeix la vocal àtona, s'origina el canvi *e* > *i* en el mot *giner* 1400_3-3v (*gener* < ll. JANUARĪU). Aquesta variant és la utilitzada a tot l'àmbit del català occidental (DCVB, s.v.; Diéguez 2001: 53). L'assimilació ocasiona canvis com els que s'atesten en els mots següents: *benifici* 1421_83-8v; *difinicions* 1401_8-2r; *esligim* 1402_21-3r per *eslegim* 1403_22-1r. En relació a *sigüent* 1398_1-1r, *sigüents* 1400_4-2r, molt més generals en els testaments que no pas *següent* 1407_43-1r, *següents* 1424_87-1v, cal senyalar que són formes metafòniques (com *vinent*, *sirvent*), presents actualment en mallorquí, valencià (DECat VII, 744a) i lleidatà (Farreny 2004: 191).

² Cada exemple va acompanyat de la seva localització dins el llibre de testaments, amb indicació de la datació del manuscrit, el número de document segons l'ordre original i el full (*recto* o *verso*).

- d) *E* per *i* àtona. El manteniment de *e* < Ě, Ĩ etimològica en alguns mots provoca diferències amb les solucions més cultes: *defunta* 1401_17-12r; *depòsits* 1400_4-1v; *egualment* 1425_88-1r; *eguals* 1400_5-4r; *lumenària* 1403_25-8r; *pervindrà* 1403_25-8v per *pervindrà* 1401_8-2r; *promesió* 1402_21-4r, per *promisió* 1401_10-3r; *provesió* 1406_40-2v; *remesió* 1400_5-2v; *setiat* 1399_2-2v, *setiada* 1421_79-3r, *setiades* 1404_36-3r; *tendra* 1401_14-8r, *tendran* 1421_77-1r; *tengut* 1401_15-9v, *tenguda* 1400_4-1v, *tenguts* 1400_4-1v; *contengut* 1403_29-16r, *contenguts* 1403_29-15v, *contenguda* 1409_55-2v, *contengudes* 1400_3-3v; *sostenguts* 1409_54-2r. Aquestes variants amb *e* són freqüents en català antic i actualment només perviuen en algunes àrees dialectals (DCVB, s.v.).
El tractament popular de IN- ha fet que el segment passi a *en-*, tendència recolzada, a més, per la freqüència del prefix en altres mots (Veny 1993: 133; Farreny 1986: 134): *enpediment* 1421_83-8v; *enventaritzar* 1400_4-1v per *inventaritzar* 1410_64-11r.
- e) *O* per *u* àtona. L'obertura de la vocal àtona en *fogir* 1421_79-2v es produeix davant *i* tònica (Farreny 1986: 134; 2004: 184). Pel que fa a *sostentació* 1421_81-7r (DECat VIII, 425b), cal pensar en un tractament popular de la vocal inicial, enfront del savi *sustentació*, potser afavorit per mots propers semànticament com *sostenir*.
- f) *U* per *o* àtona. El canvi que es testimonia a *achturitat* 1427_92-4r per *achtoritat* 1429_97-1r, segurament és degut a la inflexió de la vocal *i* àtona (Farreny 1986: 133). En *ublada* 1400_7-5v, davant el més general *oblada* 1399_2-2r, *hoblada* 1402_21-4v, la modificació es produeix en contacte amb consonant labial.
- g) Altres casos. En el mot *ferre* 1400_7-6r, *fere* 1421_80-5v, hi tenim una mostra de l'estadi intermedi entre l'arcaic *ferr* i el posterior *ferro*, amb la vocal *-e* com a suport de la vibrant. És forma usual en català antic, tot i que *ferro* ja esdevé la preferida entre els escriptors de mitjan segle XV (cf. Farreny 2004: 195). Actualment, només en queda rastre en la toponímia del domini lingüístic occidental; d'altra banda, Coromines dóna notícia de l'ús de la variant *ferr*, amb tancament de la vocal final, en parlars pallaresos i ribagorçans, i és totalment viva a la Llitera (Giralt 2005, s.v.).

2.2. CONSONANTISME

En el cas de *Cristòvol* 1401_13-6r, es testimonia la sonorització /f/ > /v/ (Badia 1984: 190), enfront del resultat culte i general en català *Cristòfol* < ll. CHRISTOPHORUS. La solució atestada podria ser autòctona, encara conservada avui.

Els vocables que en llatí tenen la combinació -ACT- ofereixen dos resultats després de la vocalització de la consonant velar travada, circumstància general en els manuscrits medievals. En els testaments només hi ha exemples procedents de FACTUM, amb manteniment de l'etapa *-eit-* (*feyt* 1399_2-1v, *feyta* 1399_2-2r, *feyts* 1399_2-2v, *feytes* 1400_4-1r, *satisfeyts* 1401_15-9r, *satisfeyts* 1414_71-1r), o amb monoftongació *-eit-* > *-et-* (*fet* 1414_73-1r, *feta* 1399_2-2r, *fets* 1411_66-3r, *ffeta* 1403_32-21r). Observem, doncs, que la solució diftongada que es conserva actualment en el català del Matarranya és la predominant en aquests textos del segle XV, la qual en aquella època seria la que realment s'emprava en la llengua oral, i els exemples amb monoftongació podrien justificar-se per la pròpia formació culta dels escriptors. Això ens permetria afirmar amb prou seguretat que en els manuscrits de Fondespata es palesa la diftongació conservada en ribagorçà i pallarès (Coromines 1976:

105-106; Veny 1991: 144), a diferència del que demostren uns processos lleidatans del segle XVI, en els quals ja no se n'apleguen testimonis (Farreny 2004: 171). Si tenim en compte que a la segona meitat del segle XIV és versemblant pensar que encara es mantenia l'etapa arcaica *-ei-* en terres lleidatanes (Veny 1993: 129), que en documentació de Lleida del segle XV encara n'apareixen escadusserament algunes ocurrencies (Farreny 1986: 129), i que en la documentació processal lleidatana del segle XVI ja no se n'atesta cap, a diferència del que ocorre a la Llitera (Giralt 2012: 34-35 i 46), podem confirmar que la monoftongació que s'originà en els dialectes orientals del català guanyà progressivament terreny envers l'àrea catalanòfona occidental, avanç que s'aturà a la zona més extrema del territori catalanoparlant, com demostren els documents del Matarranya, malgrat que els escrivans no poguessin evitar l'influx de la tradició escrita triomfant.

En el sufix *-ĪTIA* és sistemàtica la pèrdua de la dental: *fermea* 1400_4-1v; *vellea* 1401_16-10v. Sembla que aquesta solució, present sobretot en textos medievals valencians, tingué ja al segle XV un cert matís dialectal, però actualment resta restringida a l'àmbit valencià (Martí Mestre 1994: 93). En el cas de *Suana* 1400_5-3v < ll. SUSANNA, ha pogut caure la sibilant per dissimilació.

Hi ha manca de pròtesi consonàntica a *uyt* 1406_39-5r < OCTO, *huytanta* 1401_16-10v < ll. OCTOGINTA (cf. *vuit*, *vuitanta*), ambdues formes característiques del valencià (DCVB, s.v.).

2.3. GÈNERE I NOMBRE

L'adjectiu *vert* es manté invariable: *peŀiça vert* 1399_2-2v, 1401_14-8r, *capa vert* 1403_26-10v. Així s'atesta fins a la fi de l'edat mitjana, però ja se'n troben exemples del femení a partir del segle XIV; es generalitzà en la documentació catalana com a adjectiu de dues terminacions a finals del segle XV (DECat IX, 151a-b), tot i que, com demostren els manuscrits d'Albelda, encara hi ha vacil·lació a mitjan segle XVI (Giralt 2012: 55-56). En el català modern perviu *verd* invariable a quasi tota la Ribagorça (DECat IX, 152a) i alguns punts de la Llitera (Giralt 2005, s.v.). En canvi, l'adjectiu *alegra* adopta el gènere femení, com succeeix freqüentment a l'època medieval: *estan sana e alegra* 1407_45-4r.

Com a descendents dels plurals proparoxítons en *-N'S*, testimoniem *hòmens* 1404_36-3v, *òmens* 1400_7-6v < HŌMĪNES, *òrdens* 1406_42-6v < ŌRDĪNES, *vèrgens* 1401_14-7v < VĪRGĪNES, solució medieval que perviu en català nord-occidental i en valencià (Veny 1991: 132-133).

2.4. INDEFINITS

- *abduy* 1399_2-2v 'ambdós'. Del llatí vulgar AMBO DUI (per alteració del nominatiu clàssic DUO), sorgeix la forma arcaica catalana *amdui* (també coneguda en l'occità antic), que es redueix gràficament a *abdui* (DECat I, 273b). Com a variant formal apareix *abduys* 1411_65-1v, amb afegitó de *-s* per tal de remarcar-ne el sentit de pluralitat.

- *aldre* 1401_17-12r ‘altra cosa’. Variant epentètica d’*alre*, que prové del ll. vg. *ALIR en lloc de ALID, usada en català medieval (sobretot en textos valencians del segle XV) i occità antic (veg. DECat I, 238a-239b).
- *aytants* 1400_5-3r, *aytantes* 1400_5-3r ‘tants, tantes’. Del ll. *ACCU TANTU. Té valor adverbial en *aytant com* 1400_5-3v.
- *quiscú* 1399_2-2r ‘cadascú’. Del llatí QUISQUE ŪNU, tant amb valor pronominal com adjectiu. Altres formes: *quischú* 1410_64-10v, *quiscuma* 1401_10-3r, *quiscun* 1400_5-4r, *quischun* 1421_77-1r. Resta manifest en els textos estudiats l’ús abundant d’aquest distributiu al costat de l’equivalent *cadabú*, cosa que no succeeix a partir del segle XVI (cf. Farreny 2004: 258).
- *negú* 1410_64-11r ‘ningú’. Del llatí NEC ŪNUS, sempre usat en funció adjectiva i amb el sentit de ‘no cap’ (cf. DECat V, 941a-b). Altres formes: *negun* 1401_15-10r, *neguna* 1400_4-1v, *negunes* 1400_4-1v. Pel que fa a la col·locació de l’indefinit, advertim que hi predomina la proclisi, tot i que hi ha els següents casos d’enclisi: *inventari negú* 1410_64-11r, *sens contrast negun* 1407_46-5v, *ni vallor neguna* 1403_23-4r, *en parts negunes* 1400_4-1v, *filles negunes* 1401_14-8r. A més, el concepte de ‘res’ està representat per aquest indefinit al costat del substantiu *cosa* (cf. Farreny 2004: 262): *no mudam ni tolem al dit nostre testament neguna cosa* 1403_29-15r.
- *qualque* 1403_25-8r ‘qualsevol’. Del ll. QUALE QUOD. És una forma composta que, amb el sentit d’*algú*, perviu com a literària en català i és d’ús popular a les Illes Balears i al Rosselló (DECat VI, 889a; Miralles 1984: 248).
- *qualsequer* 1401_8-2r ‘qualsevol’. Forma antiga composta amb el verb *querre* ‘voler’ < ll. QUAERĒRE. Posseeix variació de nombre: *qualssequer* 1400_4-1v.
- *qualsevulle* 1400_4-1v ‘qualsevol’. Procedeix del ll. *QUALE SE VOLEAT. A diferència de *qualsevulla*, la forma més estesa en els textos medievals, manté la terminació pròpia del subjuntiu en l’àrea occidental del català. Posseeix variació de nombre: *qualssevulle* 1400_4-1v. Com a fet excepcional, cal comentar *qualssevulles* 1403_30-17v, on la marca de pluralitat també s’aplica a la terminació verbal.

2.5. DESINÈNCIES D’INDICATIU

- a) *Primera persona*. Alguns verbs de la primera conjugació, com era usual en el català antic, conserven la desinència -Ø, perquè l’apòcope de les vocals finals àtones (a excepció de -A), ja en el segle X, privà la primera persona de la terminació -O heretada del llatí (Gulsoy 1993: 422): *conferm* 1400_3-3v, *man* 1398_1-1v, *ordén* 1401_15-9r, *bordén* 1399_2-1r, *prech* 1398_1-1r, *revoch* 1400_3-3v, *spós* 1401_10-3r.
- b) *Tercera persona*. En els documents estudiats compareixen les grafies -a i -e com a resultat del tractament del segment verbal llatí -AT en el present d’indicatiu dels verbs de la 1a conjugació i l’imperfet d’indicatiu (veg. Gulsoy 1993: 379; Veny 1985: 159). El manteniment de la desinència -e és avui propi del català nord-occidental i del valencià septentrional (cf. Veny, 1993: 149), i no és conseqüència d’una confusió fonètica de les vocals finals, sinó de la coexistència de les dues variants verbals (Pérez Saldanya 1998: 118). A pesar de la susdita convivència de terminacions, és clar el predomini de la -e com a marca de tercera persona en tots els documents, mentre que els casos de -a, com

afirma Veny (1993: 150), constitueixen «el migrat tribut al sistema foneticomorfològic de la que anomenaríem llengua general»; no s'oblidi, a més, la pressió culta que pateixen els escriptors, coneixedors del llatí: *affronte* 1403_30-17v, *afronte* 1410_61-7v, *demostre* 1427_92-4v, *ere* 1403_30-17r, *mane* 1401_13-6v, *nomene* 1402_21-4v, *pase* 1403_27-13r, *pese* 1429_97-1v, del present; *avie* 1406_40-2v, *casave* 1404_36-3r, *contenie* 1401_17-12r, *devie* 1413_70-1v, *esdevenie* 1403_32-20v, *finave* 1403_29-16r, *morie* 1399_2-2r, *mudave* 1404_36-3r, *prenie* 1401_15-9v, *protestave* 1415_76-4v, *venie* 1400_5-4r, *volie* 1406_41-5r, de l'imperfet.

- c) *Quarta persona*. En el present d'indicatiu de verbs de la primera conjugació conserva la desinència etimològica *-am*, general en la llengua medieval (Badia 1984: 127-128) i àdhuc en documentació lleidatana del segle XVI (Farreny 2004: 282): *asignam* 1400_7-5r, *atorgam* 1410_64-11r, *confermam* 1403_29-15v, *declaram* 1406_40-1v, *donam* 1400_7-6v, *estam* 1429_97-1v, *stam* 1402_20-2r, *fermam* 1402_20-2v, *bordenam* 1403_22-1r, *lexam* 1400_7-5r, *loam* 1403_29-16r, *manam* 1402_21-3v, *mudam* 1403_29-15r, *ordenam* 1403_23-3r, *pregam* 1400_7-5r, *ratifiquam* 1403_29-16r.

2.6. DESINÈNCIES DE SUBJUNTIU

- a) *Primera persona*. Manté la desinència etimològica *-a* en verbs de la segona i tercera conjugacions: *aga* 1400_5-3v, *haja* 1398_1-1v, *puxa* 1402_20-2v, *tinga* 1427_92-5r.
- b) *Tercera persona*. La desinència general és *-e* en totes les conjugacions: *aconseguesque* 1407_44-2r, *age* 1400_5-3v, *aje* 1408_51-3r, *digue* 1401_17-12r; *face* 1402_21-4v, *façe* 1401_16-11r, *falgue* 1412_68-3v, *herete* 1404_34-2r, *munte* 1411_66-3r, *pertangue* 1426_89-1r^a, *poseesque* 1400_4-1v, *prengue* 1406_41-5v, *puge* 1414_72-3v, *puxe* 1400_4-1v, *quede* 1400_4-1v, *rebe* 1413_70-1v, *romangue* 1401_17-12r, *serveesque* 1399_2-2r, *tingue* 1400_4-1v, *torne* 1402_21-4r, *vage* 1402_21-4r, *valle* 1399_2-3r, *visque* 1406_40-2v, *vulle* 1399_2-2r.

No obstant això, hi ha dos exemples de desinència *-o* en verbs de la primera conjugació, la qual és ben viva en el català nord-occidental (llevat del ribagorçà i el pallarès) i arriba fins al nord del País Valencià (Veny 1991: 94):³ *atorgo* 1401_16-11r, *sobro* 1406_40-2v. Aquesta terminació degué produir-se primer en verbs com *mostre*, *compre*, amb una assimilació vocàlica de *ó-e* > *ó-o*: *mostre* > *mostro*, *compre* > *compro*, i després s'hauria estès a altres verbs de la primera conjugació (Gulsoy 1993: 388). Els casos que apleguem corrobora aquesta tesi, perquè la modificació es produeix en verbs amb vocal tònica velar en l'arrel. Segons els estudis realitzats fins ara, es documenta per primera vegada en els *Sermons* de sant Vicent Ferrer, predicats entre 1412 i 1418 (Gulsoy 1993: 386-387); per tant, els testaments de Fondespatla ens permeten avançar-ne uns anys el testimoni.

³ Tot i ser l'afirmació tradicionalment acceptada, cal dir que també és pròpia d'algunes zones del català central, ja que s'atesta en textos de Solsona de 1434 i modernament a la zona de Blanes i localitats veïnes (veg. Luna-Batlle 2002).

- c) *Quarta persona*. Es conserva la terminació *-am* en verbs de la segona i tercera conjugacions, general en català antic i viva encara en alguns dialectes (veg. Giralt 1998: 195): *agam* 1400_3-3v, *ajam* 1401_8-1v, *siam* 1421_81-6v, *tingam* 1401_8-1v.
- d) *Sisena persona*. Tots els verbs adopten la desinència *-en*: *acollen* 1404_34-1r, *acullen* 1401_14-7v, *aconseguesquen* 1406_40-1r, *agen* 1399_2-1v, *anullen* 1406_40-1v, *apareguen* 1425_88-2v, *convinguen* 1427_92-5v, *cumplen* 1400_5-2v, *deguen* 1427_92-5v, *departesquen* 1401_17-12r, *diguen* 1421_83-8r, *facen* 1401_12-5v, *façen* 1410_64-12r, *fosen* 1408_50-1r, *pagen* 1403_22-1r, *paguen* 1398_1-1r, *partesquen* 1400_5-4r, *pertanguen* 1427_92-5v, *puxen* 1398_1-1r, *romanguen* 1406_39-5v, *sien* 1398_1-1r, *tornen* 1403_22-2r, *vinguen* 1415_76-4r, *vullen* 1402_21-4r. Tanmateix, en alguns casos apareix la desinència nord-occidental *-on*, amb un vocalisme adoptat per analogia amb el singular (veg. *supra*): *donon* 1401_12-5v, *pagon* 1401_9-2v, *paguon* 1400_6-4v, *tornon* 1402_21-4r.

2.7. IMPERFET DE SUBJUNTIU

Els verbs de la primera conjugació tenen la desinència *-às*: *bastasen* 1421_79-3r, *confesàs* 1415_76-4v, *lexàs* 1400_3-3v, *lexàssem* 1409_53-1r, *lexasen* 1403_29-15r, *quantàs* 1401_8-1v. Es tracta d'una solució pròpia del català antic (Badia 1984: 362-363), present avui en els parlars lliterans occidentals, en alguns punts de la Ribagorça catalanoparlant, en el subdialecte balear i en aragonès (Giralt 1998: 246-247).

2.8. ADVERBIS I PREPOSICIONS

- *de poch en poch* 1400_5-3v 'a poc a poc'. Locució utilitzada ja per Eiximenis, però actualment restringida a l'àmbit dialectal (DCVB, s.v. *poc*).
- *en prenda* 1400_5-4r 'en penyora'. És possible que sigui una locució presa del castellà, però per via de l'aragonès.
- *ensemble* 1403_22-1r, 1409_53-4v 'ensems'. Del ll. INSÍMUL. L'únic exemple existent en els testaments estudiats potser prové de l'aragonès, ja que hi predomina *ensem*.
- *dejús* 1401_13-6r 'davall'. Forma que resulta de la fusió de la preposició *de* i l'adverbi *jos* (< ll. vg. JOSUM < ll. DEŌRSUM), documentada des dels orígens del català (veg. DECat IV, 927b-928b). Hi ha molts exemples de combinació amb el participi *scrit* (i flexió), gairebé fossilitzat: *dejús scrit* 1400_4-2r, *dejús scrita* 1403_23-4r, *dejús scrits* 1403_22-2r. Cal remarcar, d'altra banda, que, quan s'indica una situació geogràfica, s'utilitza sempre *davall* amb valor preposicional, mentre que *dejús* només apareix quan es fa una referència locativa dins el text i, per tant, dins el marc formulari dels testaments: *hun ort que abduy avem e'l terme del dit loch setiat davall lo pas del molí* 1399_2-2v, *en la riba que be davall les roques de allí amunt* 1403_27-13v, *la cambra ab la casa del celler davall aquella* 1403_29-15r, *en la casa davall casa d'en Mealla* 1429_97-1v, *en lo terme de Fontespatla davall lo fossar* 1429_97-1v, *graner que tinch davall casa dels fills d'en Jaume Mealla* 1429_97-1v.
- *desús* 1403_25-8v 'damunt'. Sorgeix de l'aglutinació de la preposició *de* i l'adverbi *sus* (< ll. SŪRSUM) en substitució d'aquest, tot i que començà a desusar-se a les acaballes de l'edat mitjana; perviu, però, a la zona pirinenca, particularment a Andorra (DECat VIII, 155a-b).

També es presenta gairebé fossilitzat al costat del participi *dit* (i flexió): *desús dit* 1403_29-15v, *desús dita* 1402_20-2v, *desús dits* 1400_3-3v, *desús dites* 1404_35-2v. Tanmateix, quan s'indica una situació geogràfica, s'utilitza sempre *amunt* i *damunt* (de vegades amb valor preposicional), mentre que *desús* només apareix quan es fa una referència locativa dins el text i, per tant, dins el marc formulari testamentari: *lo clot d'en Guiamó Agremunt de les fites amunt* 1401_15-10r, *en la riba que he davall les roques de allí amunt* 1403_28-13r, *setiat dins lo mur damunt la església* 1403_30-17v, *dins lo mur setiat damunt la església* 1404_34-1v, *si avem més distribuït de la presa damunt* 1404_34-2r, *lo camí que va a la Font e l'altre camí damunt* 1406_41-5r, *dins lo mur damunt la església* 1409_53-4v.

- *buy* 1401_16-11r 'avui'. Del ll. HÖDĚ. Actualment es conserva en valencià (DCVB, s.v. *hui*).
- *tras* 'darrere'. Del ll. TRANS. Només s'atesta formant part d'un antropònim, dins el que podria ser un posterior cognom: *Pere tras lo mur germà meu* 1401_8-2r, *en Bernat de tras lo mur prevere* 1401_8-1r, *en Pere de tras lo mur germà meu* 1401_8-1v.

2.9. HIPOCORÍSTICS

En relació amb la formació de mots, hem de remarcar l'ús de prenom i algun cognom en diminutiu, segurament l'element lingüístic més col·loquial en els testaments de Fondespatla. En la formació dels hipocorístics predomina el sufix *-et/-eta*, però també hi ha *-ó/-ona*, *-ina*, i fins i tot l'aragonès *-ico*: *Andreueta* 1424_87-2r, *Anthoneta* 1400_3-3v, *Antoneta* 1400_3-3v, *Barbreta* 1401_8-1v, *Beringuerona* 1407_46-5r, *Bernadet* 1401_8-1v, *Dolzeta* 1401_15-9r, *Dolžina* 1414_71-2v, *Guiamonet* 1401_8-1v, *Guiamoneta* 1404_36-3v, *Guillamet* 1401_8-1v, *Joanet* 1400_3-3v, *Johanet* 1400_3-3v, *Johaneta* 1401_8-1v, *Marieta* 1398_1-1v, *Martineta* 1401_14-8r, *Maruqueta* 1401_8-1v, *Migueleta* 1402_21-4v, *Minguelló* 1403_33-22v, *Mingueta* 1402_21-4r, *Miqualet* 1403_25-9r, *Miquelet* 1401_13-6v, *Miquelleta* 1410_61-7v, *Narboneta* 1424_87-1r, *Paschualeta* 1410_59-5r, *Pericho* 1401_15-10r, *Rameta* 1404_34-1r, *Ramoneta* 1403_30-17v.

2.10. LÈXIC

2.10.1. MOTS MARCATS DIATÒPICAMENT

- *almaraxes* 1429_97-1v 'garrafes'. De l'àrab *al-marāšša* (derivat de *rašš* 'ruixar'); amb aquest significat es manté *marraixa* en valencià (DCVB, s.v.) i amb el sentit de 'gerra' a Lasquarri (Ribagorça), Calaceit (Matarranya) i Maestrat (DECat IV, 484b).
- *banqual* 1406_41-5r 'bancal, feixa de terra plana conreada en pendent esglaonat'. És antic en català, però avui sembla ser propi de l'àrea occidental (DCVB, s.v.; DECat I, 616b).
- *cabeçes* 1414_72-4r 'cap de bestiar'. Significat antic del mot en català, que té els seus primers testimonis en textos de Muntaner, en documents del Baix Ebre de finals del segle XIII i castellonencs de començaments del segle XIV (DCVB, s.v. *cabeça*; DECat II, 509b).
- *capçons* 1429_97-1r 'capçó, drap per eixugar'. Mot usat ja per Llull amb aquest significat, avui restringit al valencià septentrional (DECat II, 512b).

- *corderines* 1429_97-1r ‘pell d’anyell o d’ovella’. Mot antic, derivat de *corder*, documentat en manuscrits del segle XIV, d’ús segurament occidental (DCVB, s.v. *corderi*).
- *enbaxes* 1403_30-18r ‘objectes transportables’. Mot no contingut en els diccionaris, però sí en el llibre de cort de justícia de València (1279-1321) i en un document valencià de 1391 (Diéguez 2001: 308).
- *lit de roba* 1401_16-11r. Variant de la locució més general en català *roba de llit*, amb el sentit de ‘conjunt de peces de tela que serveixen per a cobrir o guarnir el llit’. Aquesta locució és pròpia de l’àrea nord-occidental del català, i més concretament de la Franja d’Aragó, ja que, de moment, només ha estat localitzada en manuscrits procedents de la susdita zona catalanoparlant (cf. Fort 2002: 120; Fort 2003: 101; Giralt 2010: 287-288; Giralt 2013: 89).
- *mestura* 1410_58-3r, *mestures* 1429_97-1v ‘barreja de cereals’. Mot antic i dialectal, que prové del ll. MĪXTURA; perviu en ribagorçà i valencià, com en aragonès (DECat V, 625b).
- *pati* 1421_79-4r, *patís* 1410_59-5r ‘espai no edificat i, per extensió, corral adjacent a una casa’. Amb el significat primitiu s’atesta en ribagorçà, tortosí i valencià (DCVB, s.v.; DECat VI, 337a; Fort 2003: 99; Giralt 2005, s.v.).
- *perayre* 1403_24-6v ‘persona que es dedica a l’art de la llana des del rentat fins al perxat’. Variant de *paraire* < ll. PARATOR, especialment usada en català occidental (DECat VI, 266b).
- *pobillar* 1415_76-4r ‘propi de la persona menor’, variant popular del mot culte *pupil·lar* < ll. PŪPĪLLARE, localitzada sempre al costat del substantiu *edat*, en textos valencians medievals apareix *pubillar*, com el llibre de cort de justícia de Cocentaina o els Furs de València (CICA).
- *quartals* 1410_57-2r ‘mesura de capacitat de grans, de valor variable’. Derivat de *quart*, emprat especialment a la Franja (DCVB, s.v.).
- *rall* 1429_97-1v ‘ralladora’. Derivat de *ralla* < ll. RADŪLA ‘rascador’, atestat en un inventari del segle XV (DECat VII, 126a), encara que sembla ser mot de l’àmbit occidental (DCVB, s.v.).
- *regall* 1399_2-2v ‘còrrec, xaragall, barranc’. Derivat de *rec*, present amb aquest significat en català occidental (DECat VII, 165b; DCVB, s.v.).
- *sementer* 1429_97-1v ‘sembrat’. Derivat de *sement* < ll. SEMENTIS, amb un significat que avui sembla conservar-se al Matarranya i a l’àrea de Castelló (DECat VII, 769a; DCVB, s.v.).
- *stal* 1401_8-1v ‘pleta petita, corralet’. Mot que suposa una base STALL-, tal vegada germànica, documentat per primera vegada en un text de principis del segle XI d’Ovarra (Ribagorça); avui perviu pel Pirineu occidental de parla catalana i aragonesa, així com a la toponímia (DECat III, 734b-735a). Designant un escamot que cap en un corralet així, s’atesta en algun punt del tortosí i del valencià septentrional (DCVB, s.v. *estall*).

2.10.2. MOTS DE L’ARAGONÈS

- *camenya* 1429_97-1r, *camenyas* 1429_97-1r ‘jaç de brossa’. Mot aragonès conservat al Maestrat (DCVB, s.v.), procedent potser del ll. *CHAMENI, usat per Berceo i freqüent en la documentació aragonesa dels segles XIV i XV (veg. DCECH I, 773a-774a).

- *cuba* 1403_26-11r, *cubes* 1401_8-1v ‘bóta gran de fusta per a tenir-hi vi’. Paraula procedent del llatí CUPA, que és utilitzada al català de Fraga, Calaceit i Gandesa (DCVB, s.v.); segons parer de Coromines (DECat II, 1105b), podria se un castellanisme (més aviat un aragonesisme), tot i que apareix en un manuscrit pallarès del segle XII.
- *curtapeu* 1421_78-2r ‘peça de vestit, amb mànegues o sense, que portaven homes i dones’. Paraula del català medieval, que sorgeix de l’encreuament de *cortapisa* ‘guarniment dels vestits’ < ll. CŌLCĪTA PĪNSA (compartit pel català i l’aragonès) i *entornpeu* ‘guarniment de la part baixa d’un vestit’; es documenta per primera vegada en inventaris aragonesos de 1362 (DCECH II, 212a).
- *eslig* 1398_1-1r, *eslegim* 1403_22-1r, *esligim* 1402_21-3r ‘elegir, escollir’. Variant del verb *elegir* < ll. ELĪĜĒRE, que per hipercorrecció adopta el prefix *es-*, tal vegada per influx del sinònim *escollir*. En castellà es documenta a finals del segle XV (CORDE) i avui existeix com a vulgarisme; en aragonès antic s’emprà *esleir*, tot i que avui només se sent *eslegir*, fins i tot en el català de la Franja (Giralt 2005, s.v. *eslegir*).
- *manto* 1412_68-3r ‘mantell’. Mot antic procedent del ll. tardà MANTUS o MANTUM, que es documenta en català des del segle XIV, sobretot en textos valencians i mallorquins, per la qual cosa conclou Coromines que podria ser una romanalla mossàrab (DECat V, 442b), o més aviat aragonesa.
- *tabardo* 1410_61-7v ‘roba d’abric folgada’. Variant de *tabard*, d’origen incert, tal vegada germànic, propagada a través del francès antic *tabard*; en català es documenta *tabardo* en manuscrits de fi de segle XV, un d’ells valencià (DECat IV, 428b), i es probable que aquesta solució fos aragonesa.
- *tasar* 1403_25-8v ‘taxar’. Del ll. TAXARE. Variant que, segons Coromines, és un castellanisme inexcusable (DECat VIII, 202a); tanmateix, en els nostres testaments podria ser mot aragonès.

2.10.3. MOTS NO ENREGISTRATS

- *atrebudaments* 1400_4-1v ‘tribut’. Derivat postverbal d’*atrebudar* (1400_4-1v), usat aquí com a sinònim de *trebut*.
- *enmena* 1403_25-8r ‘esmena’. Variant d’*emena*, postverbal d’*emenar* ‘esmenar’ < ll. EMENDARE (DECat III, 600a), forma predominant durant tota l’edat mitjana fins a les acaballes del segle XV. En el nostre cas, hi ha modificació de la síl·laba inicial per influència del prefix *en-*, com en castellà (DCECH II, 634b). Cf. *esmenar*, usada també en aquests testaments.
- *enventaritzar* 1400_4-1v, *inventaritzar* 1410_64-11r ‘inventariar’. Derivat verbal d’*enventari* o *inventari*.
- *exovarar* 1406_41-4v ‘donar aixovar’. Forma verbal derivada d’*aixovar*, procedent de l’àrab *aš-šuwâr* (DECat I, 115a). En castellà existeix el seu equivalent *ajuarar* (DRAE, s.v.).
- *frascules* 1410_64-11v ‘coses de poc valor’. Derivat diminutiu de *frasques* (1411_65-1r).
- *torquadores* 1429_97-1r ‘drap de netejar atuells de cuina’. Mot procedent del verb *torcar* ‘netejar, eixugar’, el qual deriva del ll. vg. *TORCA ‘torcedura’ (DECat VIII, 580a). Fins ara, només s’ha recollit el masculí *torcador*, per la qual cosa podem pensar que la variant femenina fou pròpia d’aquesta àrea dialectal, potser per influx de l’antic *torquaboques*.

3. CONCLUSIONS

Ho afirmàvem en la introducció d'aquest article: l'anàlisi lingüística dels testaments i codicils de Fondespata dels últims anys del segle XIV i dels primers del segle XV, no demostra una altra cosa que la homogeneïtat de la *scripta* amb la d'altres zones. En tots els nivells lingüístics es fa palesa aquesta unitat i són pocs els trets que realment poden ser considerats dialectals en aquella sincronia:

- a) Hi ha afinitats amb altres parlars nord-occidentals: el canvi vocàlic en *lançol-lançols*, la vocal final de *ferre* 'ferro', el resultat consonàntic de *Cristòvol*, el diftong de *feyt-feyta*, la invariabilitat de l'adjectiu *vert* pel que fa al gènere, les desinències *-o* i *-on* del present de subjuntiu en verbs de la primera conjugació (*atorgo, sobro, donon, paguon, tornon*), la desinència *-às* de l'imperfet de subjuntiu en verbs de la primera conjugació (*bastasen, confesàs, lexàs, quantàs*), els mots *quartals, sementer*, i la locució *lit de roba*.
- b) També n'hi ha amb el valencià: el femení *verga* 'verge', el canvi vocàlic en *exovar* i *Miqualet*, la pèrdua de consonant dental a *fermea* i *vellea*, la manca de pròtesi vocàlica a *uyt* i *buytanta*, l'adverbi *huy*, i els mots *almaraxes, capçons, enbaxes, pobillar*.
- c) Fins i tot n'hi ha de més freqüents en tot l'àmbit del català occidental: el canvi vocàlic de *giner*, els plurals *hòmens, òrdens* i *vèrguens*, la desinència de tercera persona *-e* (*afronte, demostre, ere, mane, avie, conteniè*), i els mots *banqual, corderines, mestura, pati, perayre, rall, regall*.

Per acabar, volem insistir en el fet que l'estudi de la llengua en què foren escrits els documents antics de la Franja és del tot imprescindible: d'una banda, per contribuir al coneixement de la història de la llengua catalana en aquest territori d'Aragó en connexió amb tots els altres de parla catalana; i, d'una altra, per seguir demostrant a una bona part de la societat aragonesa que en aquesta zona d'Aragó es va parlar català, la mateixa llengua que s'enraona avui.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Badia, A. M. (1984) *Gramàtica històrica catalana*, València, Tres i Quatre, 2a ed.
- CICA = Torruella, J. / Pérez Saldanya, M. / Martines, J. dirs. *Corpus Informatitzat del Català Antic* <<http://www.cica.cat/index.php>>. [consulta: 30-07-2015].
- CORDE = *Corpus diacrònic del espanyol* <<http://www.rae.es>>. [consulta: 30-07-2015].
- Coromines, J. (1976) *Entre dos llenguatges*, vol. I, Barcelona, Curial.
- DCVB = Alcover, A. M. / Moll, F. B. *Diccionari catatà, valencià, balear* <<http://dcvb.iecat.net/default.asp/>>. [consulta: 30-07-2015].
- DCECH = Coromines, J. / Pascual, J. A. (1980-1991) *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid, Gredos, 6 vol.
- DECat = Coromines, J. (1980-2001) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial, 10 vol.
- Diéguez, M. A. (2001) *El llibre de cort de justícia de València (1279-1321)*, València / Barcelona, IIFV / PAM.

- DRAE = *Diccionario de la lengua española* <<http://buscon.rae.es/draeI/>> [consulta: 30-07-2015].
- Farreny, M. D. (1986) *Processos de crims del segle XV a Lleida: transcripció i estudi lingüístic*, Lleida, IEL.
- Farreny, M. D. (2004) *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*, Barcelona, IEC.
- Fort, M. R. (2002) «El català i l'aragonès, llengües en contacte (Edat Mitjana i Moderna)», *Caplletra* 32, pp. 111-125.
- Fort, M. R. (2003) «El català en documentació notarial del segle XVI (Baix Aragó)», *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, PAM, pp. 87-105.
- Giralt, J. (1998) *Aspectos gramaticales de las hablas de La Litera (Huesca)*, Zaragoza, IFC.
- Giralt, J. (2005) *Lèxic de la Llitera*, Lleida, Editorial Milenio.
- Giralt, J. (2010) «*Llits de roba del siglo XVI en Albelda (Huesca)*», dins Castañer, R. M. & Lagüéns, V. eds., *De moneda nunca usada: estudios dedicados a José Mª Enguita Utrilla*, Zaragoza, IFC, pp. 295-309.
- Giralt, J. (2012) *La llengua catalana en documentació notarial del segle XVI d'Albelda (Osca)*, Albelda, Ajuntament d'Albelda / CELI / DPH.
- Giralt, J. (2013) «Empremtes diatòpiques en textos notariais del segle XVI de Roda d'Isàvena escrits en castellà», *Alazet* 25, pp. 77-96.
- Gulsoy, J. (1993) *Estudis de gramàtica històrica*, València / Barcelona, IIFV / PAM.
- Luna-Batlle, X. (2002) «El present de subjuntiu en -o- en el català central», *Llengua & Literatura* 13, pp. 93-111.
- Martí Mestre, J. (1994) *El «Libre de Antiquitats» de la Seu de València*, vol. II, València / Barcelona, IIFV / PAM.
- Miralles, J. (1984) *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV*, vol. I, Mallorca, IEB / Moll.
- Pérez Saldanya, M. (1998) *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València, SPUV.
- Veny, J. (1985) *Introducció a la dialectologia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- Veny, J. (1991) *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca, Moll, 9a ed.
- Veny, J. (1993) *Dialectologia filològica*, Barcelona, Curial / PAM.

